

Bodó Barna

A SZÓRVÁNYTÓL A NEMZETIG – ÉS VISSZA

*Minden egyes nyelvet egy területhez kapcsolnak.
Ezáltal a nyelv átalakul a társadalmi ember
képességéből egy területileg szervezett társadalmi
intézménynek, az államnak a tulajdon(ság)ává.
Szépe György*

Határozott, korábban már megfogalmazott véleményem,¹ hogy a szórványnak a társadalomtudomány nem szentel kellő figyelmet, mintha nem tudatosult volna az a – különben kézenfekvő – felismerés, hogy a szórványlét az identitás vizsgálatában olyan lehetőségeket hordoz, amilyent az antropológia számára tartogatott a „világtól elzárt” közösségek vizsgálata. A szórvány az identitással kapcsolatos kutatások terén az elmúlt évtizedekben szinte semmilyen külön figyelemben nem részesült, pedig a szórvány – határhelyzet. Ilyenként sokkal élesebben jeleníti meg az identitásépítéssel kapcsolatos kényszereket és dilemmákat.²

Ugyanakkor a közösségépítés, illetve megtartás kérdése sem kapta meg a szükséges figyelmet, hiszen a szórvány egyik meghatározó sajátossága az identitást építő intézmények hiánya. Anyanyelvi iskola szórványban csak nagyobb településeken – városban – képzelhető el, kis etnikai/vallási közösségek esetében az egyház legfeljebb beszolgáló papot biztosít, a művelődés intézményei rendre a helyi többség nyelvén szólalnak meg. Nem marad más, mint a civil kezdeményezés, a helyi szórványközösség önépítő igyekezete – ha a körülmények alakulása ezt elősegíti. Ezért fontos konferenciánk témaválasztása – *Identitás-megőrzés tömbben és szórványban* –, hiszen a magyar civil társadalom feladatairól és lehetőségeiről való közös gondolkodás kiemelten indokolt akkor, amikor a támogatáspolitikai gyökeres reformja zajlik az anyaországban.

És egy további érv a kérdéskörnek az állam legmagasabb szintű tisztségviselője figyelmét érdemlő voltát illetően: a mottóul választott idézetben Szépe György figyelmeztet arra, amit a szórvánnyal kapcsolatos kérdésfelvetések szinte soha nem tekintenek lényegi elemnek: a nyelvében veszélyeztetett szórvány ügye alapján véve nem nyelvhasználati kérdés, hanem a területileg szervezett közösségek különeműségének a kérdése, lévén bármilyen területi struktúrának lényegi eleme a határ. Létezik egy, a politikaival szinte soha nem egybeeső nyelvhatár, amely szórvány esetében *folyamatos mozgásban* van: a szélek porladnak, letöredeznek. Szépe

György fogalomhasználatával élve: a szórvány jeleníti meg a legélesebben azt, hogy miként válhat a nyelv emberi képességből állami tulajdonsággá. Aki a szórványt védi, a nemzet nyelvhatárait védi.

Dolgozatom struktúrája a következő: először bemutatom a szórvánnyal kapcsolatos értelmezéseket és diskurzusokat, a továbbiakban célom a szórványkérdés újrafgalmazása, végül azokat a felelősségeket veszem számba, amelyek a nemzetben gondolkodás jegyében lehetővé teszik bizonyos szórvánnyal kapcsolatos feladatok kijelölését.

Szórványfogalom-értelmezések

A magyar (szak)nyelv különbséget tesz diaszpóra és szórvány között, miközben a magyar közösségektől alig különböző sorsú más közép-európai népek ilyen nyelvi pontosságra nem törekednek.³ A diaszpóra a bibliaihoz hasonló szétszórás, szétszóródás, elszéledés eredménye,⁴ tehát alapfeltétele bizonyos migráció, tömeges (de nem közösségi) helyváltoztatás. Az okok nagyon széles palettája ismert, ezek közül a gazdasági kényszer és a politikai program a leggyakoribbak. Csakhogy miközben a gazdasági kényszer esetében az egyén maga dönt bizonyos tényezők hatására, a (többségi) politikai program nem számol a célcsoport szándékaival, éppen ellenkezőleg, bizonyos történelmi kötöttség, meghatározottság feloldása a cél. Akár egyik, akár másik tényező a kiváltója, a diaszpóra-létpolitikai kondicionáltsága egyértelmű.

Nem ez a helyzet a szórványt illetően. Bár a fogalom a magyar köznyelvben nem csupán polgárjogot nyert, de egyike a kisebbségpolitikában gyakran előfordulóknak, a szórvány politikai kondicionáltsága nem egyértelmű. Ugyanis a szakirodalom számon tartja a nagyvárosi szórványt például nem csupán etnikai, de szociális értelemben is, és minden olyan vonatkozásban szó lehet – egyféle – szórványról, amikor multikulturalizmus esete forog fenn. Ezek szerint létezik a fogalomnak egy nemzetsemleges értelmezése, amely olyan társadalmi folyamatokra vonatkozik, amikor valamilyen társadalmi törésvonal létevel kapcsolatos helyzetet és folyamatokat vizsgálunk. Természetes, hogy ne csupán etnikai, de szakmai/foglalkozási enklávékat, szigetszerű, sporadikus, egymástól elzárt vagy nehezen kommunikáló helyi közösségeket szórványnak tekintsenek. Ezek szerint társadalmi folyamatok térbeli vizsgálatára a szórványfogalom etnikumtól függetlenül használható.

Az eddigiek szerint a szórványfogalom akkor tekinthető nemzetsemlegesnek, amikor a vizsgált közösség/csoport felekezeti vagy szociális értelemben, és nem a nyelvi-kulturális hovatartozása alapján kerül figyelmünk előterébe. A szórvány fogalma az első világháborút követő békekötések következtében kialakult helyzet okán kapcsolódott a nemzet fogalmához és kapott etnikai tartalmat. A trianoni béke etnikai nyertesei körében a fogalom nem jelenik meg, a diaszpórának nem alakul ki

a nemzeten belüli folyamatokra vonatkozó társfogalma, a szórvány.⁵ Fontos továbbá, hogy a fogalommal helyzet, avagy folyamat megjelenítése/értelmezése a célunk. Az állapotleírás bizonyos szerkezeti elemekre vonatkozik, stabil vagy annak tűnő helyzetet jelenít meg, miközben a szórvány lényege éppen a változás, a folyamatszerűség. A nemzet: állapot. Létét illetően stabil rendszer, egyértelmű viszonyok és kapcsolatok. A szórvány maga a (lét)bizonytalanság, amelynek folyamatait leírni is alig vagyunk képesek, annál kevésbé befolyásolni, elvárt keretek között tartani.

Szórvány-meghatározások

Bár a szórvány iránti társadalomtudományi érdeklődés az utóbbi években jelentősen megnövekedett, mindmáig nincs minden szempontból kielégítő meghatározása. Az alábbiakban négy definíció-típusra térek ki, s bár ezek értelmezési alapkategóriáknak tekinthetők, nem állítom, hogy további meghatározások nem lehetségesek.

Az első típust *leíró-költői definíciónak* nevezem és klasszikus példajaként Vetési László idézhető: „Diaszpóra – széthullott kéve magjai a terméketlen földön, ősutón, a tél torkában, a betakarodás nagy műve után, a csirázás reménye nélkül. Nem is annyira a szétszórtak csoportja, hanem inkább az életveszélyesen elszigetelődött maradék, [...] nem várva, de tudomásul véve a közelgő gyilkos telet.”⁶ A meghatározás képzetei: veszélyeztetettség, halmozottan hátrányos helyzet, a sajátos társadalmi tér beszűkülése, etnikai érték- és tartalomvesztés. Ez a közelítés láttat, megmutatja a helyzet perspektíva-nélküliségét, emberi szempontból való elfogadhatatlanságát.

A következő meghatározás is *leíró*, de nem a belső folyamat, hanem a *külső jegyek* szerint kívánja megragadni a szórványlét fontos jellemzőit. Bárdi Nándor hat szempontot különít el a fogalom leírására: tárgykör, eredet, elhelyezkedés, méret, intézményesültség, hangsúlyos problémák.⁷ Bár e meghatározás segít értelmezni a szórvány kialakulását befolyásoló feltételeket, alapvető gond, hogy a szórvány lényegét, a szórványosodás folyamatát a külső jegyek szerinti értelmezés nem tudja megragadni.

Közelebb visz a folyamatszerűséghez Ilyés Zoltán értelmezése, aki a társadalmi háttérre vonatkozó ellentétpárokkal kívánja a szórványhelyzet lényegét megjeleníteni.⁸ Definícióját szociológiaiainak nevezem, amennyiben az általa használt fogalom párokkal elsődlegesen a szociológia operál. Az allochton–autochton, rurális–urbánus, sziget/diszperz helyzet–tömb-helyzet, a többnyelvűség–egynyelvűség ellentételezések jelzik a szórványfogalom sokrétűségén túl azt is, hogy milyen társadalmi feltételek, illetve jogi keret – gazdasági helyzet, társadalmi rétegzettség, kisebbségjogi háttér – határozzák meg a szórványok létét. Erről a definíció-típusról is elmondható, hogy statikus, bár utal a változó külső tényezőkre, nem jeleníti meg a folyamatot.

A szórvány lényegét *politológiai* értelmezés képes visszaadni, miszerint a szórvány mindennapi döntéshelyzet.⁹ Ez a helyzet akkor is létezik, ha a szórványban élő nem gondol rá, nem törődik vele, hiszen benne van a nyelvhasználatról a párkeresésig, a baráti társaságoktól a munkahelyválasztásig valamennyi tudatos vagy ösztönös döntésében. Minden döntés háttere és kerete, hogy a szórványban élő számára társas lény mivoltának a megélése nem teljes körű, a más kultúrájú többségi közegben megszűnik az övéi közötti jelenlét otthonossága, magától értetődő mivolta – állandó nyomás alá kerül. Ennek hatására válik a szórvány asszimilációra hajlamosító közeggé, s válik lényegessé a szórványosodás folyamata, amelynek a végeredménye lehet nyelvváltás, kultúraelhagyás vagy akár etnikai adaptáció. Ezt az igazodási kényszert nem lehet az emberek életéből kiiktatni, illetve a szórványhelyzet kutatójának, a szórványgondozónak ezt a körülményt figyelembe kell vennie.

A szórvány és a tudomány

A szórványkérdés tudományos szempontból kezelhető kisebbség(jog)i, nyelvtudományi, intézményszociológiai, társadalomlélektani, nemzetpolitikai kérdésként. Minden vonatkozás külön értelmezhető, mégis igen fontosak a területek közötti kapcsolódások. Ugyanakkor alig van példa arra, hogy egy szakmai anyag, egy elemzés a jelzettkérdéskörök közül többre kiterjedne.

A kisebbségjogi kérdés az emberi lét kollektív dimenziójához kötődik: a szórvány esetében sérül a közösségnek az a joga, hogy nyelvét megtartsa és fejlessze, ugyanis a(z anya)nyelv mint a kommunikáció eszköze beszélőközösséget feltételez, és szórványban ez nem adott. Éppen a szórvány esetében válik egyértelművé, hogy a nyelvi jogok megadása nem biztosítja a kisebbségi (szórvány)közösségek megmaradását, mert az anyanyelvi beszéd első fokon nem jogi, hanem közösségi kondicionáltságú. A nyelvi jogok az anyanyelvhasználat külső feltételeként nyilvánulnak meg, a beszédközösség léte belső kérdés. Ahol nincs helyben beszédközösség, szinte kizárt, hogy az egyén anyanyelvével pozitívan azonosuljon, pedig a nyelvi emberi jog így is értelmezhető, illetve jelenti még az egyén ezen alapvető nyelvi jogának mások általi tiszteletben tartását. A nyelvészek számára fontos, hogy a szórványok esetében miként alakul a nyelv és használata. A nyelvfejlődés kutatása pedig azt tárja fel, hogy időben miként változik az egyes közösségekben a nyelv státusa.

Érdemes figyelni arra, hogy a (kisebbség)jogi és nyelvtudományi kutatások tematikailag és a fogalmi keret vonatkozásában milyen közel állnak egymáshoz. Intézményszociológiai kérdés, hogy a szórványban milyen struktúrák léteznek a helyi (kis)közösségeknek a többségtől különböző identitása kialakításához és fenntartásához, illetve az identitásépítés bizonyos hiányzó módozatai és intézményei kiválthatók-e valamilyen más eljárással vagy intézménnyel. Az identitásépítés alapintéz-

ményei közül az iskola szórványban többnyire nem anyanyelvű, de ha van ilyen iskola, nagyon kevés kisebbségi él ezzel a lehetőséggel. Hogy miért, az már nem az intézményszociológia kérdése. Az anyanyelvű iskolához viszonyítva az egyház sokkal több helyi közösséget fog át és szolgál, de a pap többnyire beszolgál, tehát a helyi közösségépítésben nem vállal(hat) feladatot. Ugyanakkor az egyház az identitás építésében korlátozott mértékben helyettesítheti az iskolát. Az identitásépítés további módozatait biztosító művelődési és közösségi élet viszont teljes egészében a helyi kulturális elit függvénye, s szórványban alig van, aki a helyi kultúra szervezését felvállalhatná.

Társadalomlélektani szempontból fontos kérdés, hogy a helyi közösségek kisebbségi kapcsolatrendszere mekkora többségi intézményi nyomást bír el, amikor az anyanyelvhasználat, a többségitől elkülönülő társasági formák iránti igény a többség elutasításával vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyásával találkozik. Szórványban ritka a közösséggel való pozitív azonosulás, ami a nemzet, illetve a tömbben élő etnikai kisebbségek esetében természetesnek mondható. Ennek a bizonytalan viszonyulásnak az elsődleges oka éppen az anyanyelv „használati értékének” viszonylagossá válása. A helyi szórvány csoporttudata labilissá válik, az egyén képtelen helyesen értelmezni egy sor olyan hatást és kihívást, amelyek tömbben vagy a nemzetek esetében a helyükre kerülnek: a szórványban élő hajlamos gondjait, az esetleges sikertelenséget egyéni helyzetével, etnikai másságával magyarázni, s ebben a kontextusban a többségitől eltérő identitás alapelemeit jelentő szimbólumok és értékek relativizálódnak.

Nemzetpolitikai kérdés az, hogy a nemzet miként viszonyul a szórvány(á)hoz. Ez azért válik fontossá, hogy a szórvány alapvető jellemzője: a többségitől eltérő identitásának tartalmait önerőből szinte soha nem képes kialakítani és megtartani, mindig külső források voltak szükségesek a nyelvileg-etnikailag halmozottan hátrányos helyzet kezelésére. A nyelvi jogok demokráciában azonosak, legyen szó nemzetről, tömbben élő etnikai kisebbségről, avagy szórványról. A nyelvi helyzet mégis alapvetően különbözik. A *nemzet* esetében a nyelv szabad érvényesülése jogilag és közösségileg szavatolt, tehát használata akadálytalan, művelésének, oktatásának szabadsága, intézményi feltételeinek biztosítása adott. A *tömbben élő kisebbség* igényli a helyi – etnikailag, kulturálisan különböző – közösségek létének közjogi elismerését, az igény képviselője magára a közösségre pozitívan hat vissza. A *szórvány* esetében a nyelv mögül eltűnik a közösség, ami rövid távon kulturális önfeladásba torkollik. A magára maradt szórvány menthetetlenül beolvad. Ezért beszélhetünk jogi szempontból paradoxonról, amikor a jogot nem a kedvezményezett kéri, az, akit szolgál, hanem valaki más, aki a támogatásnélküliséget a szórvány végveszélyeként fogja fel, és ebbe nem kíván beletörődni. A *kinek* és *mit* kérdése ez esetben minden más kisebbségi léthelyzetnél bonyolultabb, amikor a korlátok és felelősségek tisztázása nemzetpolitikai kérdés.

A szórvány tehát jelent intézmény nélküliséget, az erőforrások korlátozott voltát, szerep- és szereplőhiányt. Ezek a kérdések külön-külön is tudományos kutatás tárgyát képezhetik. De létezik egy általános, a részterületek kérdései fölé emelkedő vonatkozás: a demokrácia, mint a megoldás keretének a kérdése. A szórványhelyzet jogi vagy intézményszociológiai kérdései egyrészt a demokrácia létével és mibenlétével függenek össze, de látni kell, a mégoly tökéletes demokrácia sem képes például a szórványban fellépő társadalomlélektani folyamatok hatástalanítására. Ezért válik központi kérdéssé az, hogy az anyaország a határon túli nemzetrészek iránti felelősségét miként értelmezi, és a tervezett szakpolitikai beavatkozásokat miként egyeztetni azzal az állammal, ahol a kedvezményezett szórvány él.

A szórványprobléma

A szórvánnyal kapcsolatos demográfiai alapadatok azt mutatják, hogy miközben Erdélyben/Romániában a magyar népességfogyás a legutóbbi két népszámlálás (1992–2002) között körülbelül 12 százalékos, a szórványban ennek másfélszerese-kétszerese.¹⁰ Az iskola, az egyház, a művelődés területén tapasztalható megannyi gond okán általánossá vált a szórványról mint halmozottan hátrányos helyzetű kisebbségekről szólni. Ez a tematizáció felhívja a figyelmet azok helyzetére, akik a leginkább ki vannak téve az asszimilációnak és a vele járó kultúraváltásnak. De nem mindegy, milyen regiszterben jelennek meg a szórvánnyal kapcsolatos kérdések. Amennyiben segítségre szoruló, a külső támogatás nélkül menthetetlenül elporladó *foszlányközösségekről* (Nits Árpád kifejezése) folyik a közbeszéd, addig szinte biztosra vehető alapállás: a támogatás a nemzeti közösség, az etnikai tömb biztonságában élők szükségleteinek a függvényében ajánlható meg. Azt nem vitatják, hogy *jár* a szórványnak, de utóbbiaknak tudomásul kell venni, hogy olykor nem *jut*. Ez egyoldalú viszonyt jelent meg: az egyik oldalon a támogatott, a másikon a támogató, aki az előbbitől nem vár, mert nem várhat el semmit.

A képlet nem ilyen egyszerű, és erről egyáltalán nem esik szó még a kisebbségi nyilvánosságban sem. A szórvány képezi a nemzet nyelvhatárát, a szórványban kialakított együttélési technikák igencsak fontosak a nyelvi visszaszorulás feltartóztatásában.¹¹ A nemzet nyelvhatárait a szórvány védi – mondhatnánk kissé patetikusan, de jelentős igazságtartalommal. Tehát a nemzet és tömb, illetve szórvány közötti kapcsolat nem egyoldalú, amikor az egyik csak ad, a másik csak elvár, hanem mindkét félnek a közös nemzeti érdekhez kapcsolódó saját érdeke, hogy kölcsönösen odafigyeljen a másikra.

Milyen jellegű legyen ez az odafigyelés, mire kell odafigyelni?

Ha csak az utóbbi tíz évet véve alapul számba vesszük a szórvány kérdésének szentelt találkozókat, hihetetlen nagy szellemi erők mozdultak meg a szórványt ille-

tően. Az eredmény? – szinte nullával azonos. Ugyanis a szórvány vonatkozásában az a csapdahelyzet alakult ki, hogy a bár egyre több és pontosabb tudományos eredmény áll rendelkezésre ahhoz, hogy a helyzetértelmezés és a kezelését szolgáló szakpolitikai javaslatok rendszert alkotva stratégiává álljanak össze, a gyakorlatban semmilyen rendszert nem látunk, egyéni-helyi kezdeményezések vannak, amelyek léte az illetők forrásszerző képességétől (lobbi) függ. A szórványok helyzetére vonatkozó politikára rámondható a rendszernélküliség, de talán a rendszertelenség kifejezés sem volna túlzó.¹² A gond a jelzett szemléleti kérdésen túl az, hogy olyan alapvető kérdésekben kell konszenzusra jutni, mint értelmezési keret – mi a „tünet” és mi a „kezelés” –, a felelősség kérdése – stratégia és „értételezés” –, eszközök és partnerek – kire mit lehet és kell bízni. A szórványokban fel kell(ene) kutatni azokat a helyi véleményvezéreket, akik tudatosan vállalják a helyzetet és a vele járó társadalmi nyomást. Hiszen a szórványban élő sokszor érzi úgy, hogy nem a többségi intézményi világ, hanem a saját kultúrájának vállalása jelent számára terhet, többnyire erősebben kötődik a többségi nyelvhez, mint anyanyelvéhez, a nyelvváltás a mindennapos kétnyelvűségből szinte zökkenőmentes.

Mindezt figyelembe véve kell tisztázni a kérdést: mit kell(ene) védeni, mi ellen védekezni? A védelem vonatkozhat a nyelvi/kulturális kiszolgáltatottságra, a közösségi kiszolgáltatottságra, de nem utolsó sorban a nemzetre. A szórvány mint nemzetvédelmi kérdés tudomásom szerint nem került be semmilyen politikai ágendába, ezzel a dimenzióval nem foglalkoznak sem az elemzők, sem a gyakorlat szerepvállalói.

Szórványpolitika

A napjainkban többé-kevésbé folytonosnak mondható szórványdiskurzusra rámondható az őszinteség hiánya: a megszólalók mintha kerülgetnék az alapvető kérdéseket, kerülnék a felelősség világos megfogalmazását. Világosan ki kell fejteni, milyen elvárások milyen rendszerbe állnak össze, de mindennek előtt azt, hogy a kialakítandó (szak)politikák milyen célt szolgálnak. Aki általában beszél szórványtámogatásról, az vagy nem látja, vagy elfedi a bajt. A politika célja lehet a védelem, amikor egy létező helyzet megőrzése, fenntartása a cél. Ha (nyelvi) rehabilitációról beszélünk, akkor lehetőségét látjuk annak, hogy a folyamatokat vissza is fordítsuk bizonyos mértékig. De célul tűzhető ki a mentés, amikor a helyzet tarthatatlanságát beismerő a nyelvterületet feladja, de a nyelvközösséghez tartozókat menteni igyekszik.¹³ Az erre vonatkozó döntés nagyon nagy felelősséggel jár, de a folyamatos elodázás okozta károk is hatalmasak.

A politikai döntés feltételezi nem csupán a problémakör megfelelő ismeretét, de a rendelkezésre álló eszközöket is, illetve a kapcsolódó érdekeket is számba kell ven-

ni. Ugyanakkor a határon túliakkal kapcsolatos döntések visszatérő zavaró eleme az a szociális „sovinizmus”, amely a 2004-es kettős állampolgárságra vonatkozó népszavazás kampányában is megnyilvánult. Az volna a szórvány szempontjából a legjobb, ha a politikai kérdés rákapcsolható volna az átmenet meghatározó témáira, például a decentralizáció vagy a regionalizmus kérdéseire. Egyesek azt gondolják, a regionalizmus tematizációi relevánsak a szórvány vonatkozásában – de nem azok. Ugyanis a regionális érdekek megfogalmazói a helyi domináns csoportok, s ezek közé a szórványközösségek nem sorolhatók be. A regionalizmus által alkalmazott eljárások közül több minden bizonytalannal bevezethető a szórványkérdés kezelésére is, de a kontextusnak másnak kell lennie.

A nyelvpolitika is nehéz helyzetben van, hiszen a „külső” segítség, a felkínált program csak azt „szólítja meg”, aki döntött, hogy különeműségét meg kívánja őrizni. Aki bizonytalan, mi több, már elindult a nyelvváltás útján, arra a nyelvpolitika eszközeivel nem lehet hatni.

A diskurzus kiterjesztését, áthangolását látom lehetőségnek, mert a szórvány nyújt is valamit, amiről nem esik szó. Mert a szórvány, mint már kimutattam, „védi” a nyelvi határt, de ezen túl olyan pozitív tartalmakat is jelent, amelyeket vissza kellene igazolni. Szórványban megtörténik az etnikumközi kapcsolatok humanizálása, kialakulnak az együttélés helyi „technikái”, amelyek értéket jelentenek a nemzetek közötti kapcsolatok általános kérdéseinek az elemzésekor, a potenciális feszültségek feloldási technikáinak előkészítésekor. Vagyis a „határ-mivolt” kettős jellegét kell figyelembe venni, amikor mindkét irányba történik kommunikáció, s ennek megvannak a kipróbált formái. Általános igazságként megfogalmazható, hogy a *szórványkérdés nem a szórvány kérdése*. A nemzet számára a szórványt önnön létén túlmutató értéket hordozó helyi közösségként kell kezelni.

Azt is tudatosítani kell, hogy ha a politika valamilyen kényszer vagy felelőtlenség okán lemond egy bizonyos szórványban élő közösségről, azzal a szórványkérdés nem oldódik meg, a helyzet nem „javul”. Hiszen a szórványosodás: folyamat, amely időben áttevődik, áthúzódik egyik térségből a másikba. Romániai példával élve, Krassó-Szörény megye magyar szórványainak az elmúlt évtizedekben megtörtént felszámolódása csak a nyelvhatárt vitte 40-50 kilométerrel arrébb, Temes megyébe – a szórványok kérdése ugyanúgy élő és nyomasztó marad. A mai intézkedéshiány tehát a szórványosodást erősíti, és a tömbre ró mind erőteljesebb nyomást. Ennek megfelelően a szórványpolitika fogalmat kellene használni a szórványgondozás helyett: a beteget kell gondozni, aki képtelen önmagát adminisztrálni. A szórvány képes döntést hozni, s ez döntés akkor is, ha az a közösség, amelyből a kiválást választotta a szórványban élő, a kilépést veszteségként éli meg. Itt tehát különböző olvasatok lehetségesek, és tudatában kell lennünk annak, hogy a nyelvi közösséghez tartozást a szórványszerep világos megfogalmazásával is erősíthetjük. Mennyire másként hangzik, ha azt mondom: védősáv, mintha azt, hogy halmozottan hátrányos

helyzetű. Az etnikai határon élő helyzetéből fakadóan védi a tömböt. Rá számítunk, közös feladatainkból vállal át – akarva akaratlanul –, a másik helyzetben pedig mintha fogyatékosról szólnánk.

Végül, de nem utolsó sorban figyelembe kell venni az eszközöket: mit lehet, és mit nem lehet vállalni. Mekkora a nemzet teherbíró képessége, mihez lehet, és mihez nem lehet forrást rendelni? A lényeg: a forrásokkal kapcsolatos döntést milyen értelmezésre alapozzák.

Szórványstratégia?

A szórvánnyal kapcsolatos stratégia kidolgozása egy sor kérdést vet fel, amelyeket ebben a keretben jeleznék csupán, éspedig: kié a feladat?, másfél évtized mire volt elég?, megtörtént-e a nemzeti érdek statuálása? Minden kérdés külön elemzést feltételez, és a sommás válaszokkal igazságtalanok volnának. Amire utalni kell: a Velencei Bizottságnak a „státustörvény” kapcsán kidolgozott álláspontja kimondottan segíti a szórványkérdés nemzetpolitikai keretek közé emelését.¹⁴

A források és eszközök vonatkozásában is el kell dönteni: mi jár, és mi jut – vagyis mi az, amit mindenképpen vállalnia kell az anyanemzetnek. Meg kell határozni a szórványokkal kapcsolatos nemzeti minimumot.

A szemléleti kérdések közé tartozik az is, hogy milyen típusú kapcsolatot, a segítség milyen módját képzelik el, tartják kialakítandónak a nemzet felelős tényezői: fontos volna az igazi partnerség kialakítása, a támogató–támogatott dichotómia feloldása, a központ–periféria ellentét kezelése. A támogatott nem lehet kiszolgáltatott, ő az, aki megfelelő terepismeret birtokában a szükségesnek ítélt programokat és projekteket megvalósítja. Ennek érdekében pedig be kellene vonni abba a konzultációs folyamatba, amelynek során a támogatáspolitikai prioritásait és a támogatandó területek közötti arányokat illető döntéseket előkészítik. Nem csupán szórványstratégiára van szükség, de a szórványkérdés stratégiai jellegének a felismerésére és kimondására. Ennek megfelelően meg kellene teremteni azt az intézményi keretet, amely a kérdésről való hiteles párbeszédet és a döntés-előkészítésbe való bekapcsolódást lehetővé teszi. Nevezhetjük ezt nemzeti szórványtanácsnak, legyen jellege szerint koordinációs bizottság – a lényeg: a szórványkérdést fontosságának megfelelően jelenítse meg.

Végezetül: mindez együtt lehetővé tenné a szórványdiskurzus áthangolását, amikor már nem a modernitás versus fejlődésképtelenség, illetve a diszkrimináció versus esély kategóriák ellentételezése uralja (tévesen) a megoldáskeresést, hanem a szórvány ügy része a nemzetnek, hogy ismert és elismert, a szórvány – érték.

Jegyzetek

- ¹ Értékek, nyelvhasználat – szórvány, In: Bakó Boglárka, Szoták Szilvia (szerk.): Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-Medencében, Gondolat-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005. 20–45.
- ² Anyanyelvhasználattal kapcsolatos vizsgálatok tárgyát gyakran képezi a szórvány, de ez csupán egyik összetevője az identitásépítésnek. A politikai szocializációtól a munkaerő-piaci esélyegyenlőség kérdéséig a szórvány egy sor kérdésben sajátosan nyilvánul meg.
- ³ Nemzeti politikai program kérdése, hogy melyik nemzet miként viszonyul a határon túli közösségeihez. A román politika ezt a kérdést többnyire áttételesen, például a román–magyar kapcsolatok vonatkozásában tárgyalja. Miközben a határon túli román közösségeket támogatja a nyelvben és kultúrában való megmaradásukban, a kérdés nem válik a nemzetpolitika lényegi elemévé.
- ⁴ A görög kifejezés Keményfi Róbert szerint nem adja vissza az eredeti héber sokkal durvább értelmét, amely a zsidóság kitaszítottaságára utal, az ezzel járó zaklatottságot és félelmet idézi meg. Lásd: Keményfi Róbert: A többretegű „szórvány” kifejezés a kisebbségkutatásban, In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról, Gondolat-MTAKI, Budapest, 2005. 78–79.
- ⁵ A román és a szerb nyelv csak a diaszpórát ismeri, az erdélyi magyarság románul a „belső diaszpóra” összetételt használja. Kárpátaljai kollégák szerint az ukrán nyelvben sem használatos a szórvány.
- ⁶ Vetési László: Juhaimnak maradéka, Ariadné Könyvek, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2001. 7.
- ⁷ Lásd Bárdi Nándor előadása Nagydobronyban, a 2001 őszi tartott szórványkonferencián. Kézirat.
- ⁸ Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés, In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról, Gondolat-MTAKI, Budapest, 2005. 64–78.
- ⁹ Bodó Barna: Szórványnarratívák, In: Ilyés Zoltán–Papp Richárd (szerk.): Tanulmányok a szórványról, Gondolat-MTAKI, Budapest, 2005. 43–52.
- ¹⁰ A romániai magyarság lélekszáma 1992-ben 1 624 959, 2002-ben 1 434 377, a veszteség 190,6 ezer fő, vagyis 11,7 százalékot tesz ki. Temes megyében, ahol a magyarság részaránya már 1992-ben sem érte el a 10 százalékot, a magyarság apadása 12594 fő volt 1992 és 2002 között. Kiss Tamás adatai szerint a fogyás százalékban kifejezve Temes megyében 18,2. Ennél nagyobb volt a fogyás a következő megyékben: Brassó (–19%), Arad (–19%), Szében (–19,8%), Hunyad (–25,2%) és Krassó-Szörény (–25,6%) megyékben. Lásd Kiss Tamás: A népességfogyás „kontextusa”, Magyar Kisebbség, 2002/4. sz..
- ¹¹ A szórványhelyzet együttélési technikáinak fontosságát illetően lásd Bodó Barna: Belépés és szocializáció a bántói székelyeknél, In: Bodó Barna: Talpalatnyi régióink, Ariadné Könyvek, Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2003. 113–125.
- ¹² Az RMDSZ több alkalommal meghirdette, hogy belefog a fennhangoztatott szórványstratégia kidolgozásába, de az első lépéseknél tovább egyszer sem jutott. A 2007-es kongresszuson elfogadott program stratégiáról egyáltalán nem beszél. Stratégiát Vetési László vetett papírra és erről vita is folyt a Magyar Kisebbségben 2000-ben, s a vita résztvevői abban egyetértettek, hogy a stratégia továbbgondolására van szükség – ami azóta is várat magára.
- ¹³ Erre – szomorú – példa a németiség kimenekítése Erdélyből és Bántól, a diktatúra legnehezebb éveiben, de a folyamat eltartott az 1990 évekig.
- ¹⁴ Mi a nemzetpolitika – ez is vita tárgyát képezi bizonyos körökben. Értelmezésemben a kulturális nemzetre vonatkozó politikai döntések és eszközök együttesét jelenti.